

Наукові інтереси: технологічні аспекти фахової підготовки вчителів хімії, впровадження інноваційних технологій навчання в освітній процес.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

PLIUSHCH Valentyna Mykolaivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Natural Sciences and Methods of its Teaching Department of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Scientific interests: Theoretical and Methodical Principles of Professional Development of Future Natural Science Teachers. Modern educational technologies.

TSIPERKO Tetiana Vyacheslavivna – Methodist scientific and methodological laboratory of natural, mathematical and informational and technological disciplines communal institution «Kirovohrad Regional In-Service Teacher Training Institute named after Vasyl Sukhomlynskyi».

Scientific interests: Technological aspects of professional training of chemistry teacher, implementation of innovative learning technologies in the educational process.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2024 р.

УДК 37.09

DOI: 10.36550/2415-7988-2024-1-214-78-84

РАДУЛ Ольга Сергіївна –

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0627-1541>

e-mail: olga.s.radul@gmail.com

ТКАЧЕНКО Ольга Михайлівна –

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6413-4839>

e-mail: otkachenko23@ukr.net

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ ПРИРОДИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті висвітлено погляди В. О. Сухомлинського на естетичне виховання учнів засобами природи. У педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського естетичне виховання посідає вагоме місце. Доведено, що особливого значення естетичному вихованню педагог надавав у молодшому шкільному віці. Саме на цьому періоді життя естетичні почуття посідають своєрідне місце у духовному житті. Краса природи є першою і найдоступнішою людиною. Сприйнятливості до природи є особливістю дитячого віку. Природа є світом, що оточує людину в дитинстві, вона є наочним мірилом цінностей, джерелом багатства. Важливо вчасно допомогти дитині побачити світ навколо себе, переживши естетичні почуття. Виховання природою здійснювалось педагогом у «школі під голубим небом», яка відкривала перед дітьми вікно у світ завдяки урокам мислення, милування, дивування природними об'єктами і явищами, мандрівками у поле, на берег ставка, в сад, на високий курган, у ліс. Встановлено, що в естетичному вихованні важливо навчити вмінню правильно бачити й чути навколишній світ, що означає формувати смак до естетичного у природі та в житті загалом. Виходячи з того, що дитина за своєю природою є допитливим дослідником, відкривачем світу, педагог прагнув, щоб перед дітьми відкрився навколишній світ у живих фарбах, яскравих образах, трепетних звуках. Для осмислення молодшими школярами навколишнього потрібно багато часу й сил, а тому серед природи їм треба дати можливість послухати, подивитися, відчути. Показано, що педагог навчав дітей описувати кольори та відтінки образу, сприйнятого раніше лише за допомогою слуху. Краса навколишнього світу є джерелом натхнення для дітей. В. О. Сухомлинський навчав дітей у такій послідовності: спочатку побачити й відчути, потім назвати, передати словом, написати оповідання, віри чи казку. Естетична творча діяльність учнів Павлівської школи спрямовувалася на охорону природи, прикрашання землі власною працею, озеленення території школи, створення куточків краси, алей, квітників. Засобом залучення молодших школярів до неповторної краси рідного краю були свята, які організовувалися у школі та спрямовувалися на розвиток у дітей здатності дорожити живим і прекрасним.

Ключові слова: естетичне виховання, природа, В. О. Сухомлинський, учні, початкова школа.

RADUL Olga Serhiyivna –

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0627-1541>

e-mail: olga.s.radul@gmail.com

ТКАЧЕНКО Ольга Михайлівна –

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6413-4839>

e-mail: otkachenko23@ukr.net

AESTHETIC EDUCATION BY MEANS OF NATURE IN THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF V. O. SUKHOMLYNSKYI

The article highlights the views of V. O. Sukhomlynskyi on the aesthetic education of students using nature. In the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynskyi, aesthetic education occupies an important place. It has been proven that the teacher attached special importance to aesthetic education in elementary school age. It is during this period of life that aesthetic feelings occupy a special place in spiritual life. The beauty of nature is the first and most accessible to man. Sensitivity to nature is a feature of childhood. Nature is the world that surrounds a person in childhood, it is a visual measure of values, a source of wealth. It is important to help the child to see the world around him in time, having experienced aesthetic feelings. Education in nature was carried out by a teacher in the "school under the blue sky", which opened a window to the world for children thanks to lessons in thinking, admiring, marveling at natural objects and phenomena, trips to the field, to the shore of the pond, to the garden, to a high mound, to the forest. It has been established that in aesthetic education it is important to teach the ability to see and hear the surrounding world correctly, which means forming a taste for the aesthetic in nature and in life in general. Based on the fact that a child is by nature an inquisitive researcher, a world discoverer, the teacher wanted the children to see the world around them in vivid colors, bright images, and thrilling sounds. It takes a lot of time and effort for younger schoolchildren to understand the environment, and therefore they should be given the opportunity to listen, see, and feel in the midst of nature. It is shown that the teacher taught children to describe the colors and shades of an image perceived earlier only by hearing. The beauty of the surrounding world is a source of inspiration for children. V. O. Sukhomlynskyi taught children in the following sequence: first to see and feel, then to name, to convey in words, to write a story, a poem or a fairy tale. The aesthetic creative activity of students of the Pavlyshka School was aimed at protecting nature, beautifying the earth with their own work, landscaping the school territory, creating beauty spots, alleys, and flower gardens. The means of attracting younger schoolchildren to the unique beauty of their native land were the holidays, which were organized at the school and aimed at developing children's ability to appreciate the living and beautiful.

Key words: aesthetic education, nature, V. O. Sukhomlynskyi, students, primary school.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Естетичне виховання посідає вагоме місце у педагогічній спадщині Василя Олександровича Сухомлинського. Особливого значення педагог надавав естетичному вихованню дітей молодшого шкільного віку, оскільки в цей період естетичні почуття посідають своєрідне місце у духовному житті. В. О. Сухомлинський зауважує, що сприйняття, активна діяльність учнів початкової школи, які пов'язані зі сферою емоцій, «лишають глибокий слід в емоційній пам'яті людини на все життя» [3, с. 266]. Молодші школярі, пізнаючи прекрасне, гармонійне в природі, в навколишньому житті, з кожним роком все відчутніше переживають почуття насолоди від прекрасного. Отримані у цьому віці враження, збережені в інтелектуальній та емоційній пам'яті, у подальшому житті людини набувають нових відтінків. «Від того, як у роки дитинства розвивається пам'ять на прекрасне, великою мірою залежить здатність захоплюватися і зневажати, любити й ненавидіти» [6, с. 178]. На першому місці серед засобів реалізації завдань естетичного виховання у В. О. Сухомлинського стоїть природа. Краса природи є першою і найдоступнішою людині. Педагог зазначав, що школа майбутнього повинна якомога повніше використовувати для гармонійного розвитку людини все, що дає природа. Видатний педагог не тільки ґрунтовно дослідив шляхи й форми естетичного виховання природою, а також перевіряв їх у багаторічній практиці та теоретично осмислив їх соціально-гуманістичне значення.

Сьогодні естетичному вихованню приділяється неналежна увага, більше акцентується на розвитку розумових здібностей дитини, формуванні практичних компетенцій тощо. Однак, у нинішній ситуації в Україні важливо зберегти цінні надбання естетичного виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми естетичного виховання досліджувалися й досліджуються такими вченими, як В. Бутенко, І. Зязюн, Л. Масол, С. Мельничук, Л. Печко, В. Разумний, Т. Танько та ін.

З-поміж дослідників естетичного виховання молодших школярів зазначимо таких: Н. Вітківська, Д. Джола, С. Мельничук, Г. Шевченко, А. Щербо та ін.

Багато педагогів, учених, учителів вивчали і вивчають педагогічну спадщину В. О. Сухомлинського. Зазначимо тих дослідників, які досліджували різні аспекти естетичного виховання: М. Антонєць, І. Баранюк, Т. Васютинська, І. Зязюн, Н. Калініченко, І. Корольова, Н. Тарапака та ін.

Мета статті полягає у висвітленні поглядів В. О. Сухомлинського на естетичне виховання учнів, зокрема і початкової школи, засобами природи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В. О. Сухомлинський, надаючи увагу вихованню школярів різного віку, вважав початкові класи тим музичним інструментом, який творить мелодію людської гармонії, тобто все, що засвоюють учні в цей період, є основою формування їхньої особистості. Уже в дошкільному й молодшому шкільному віці, коли відбувається становлення свідомості, почуттів, волі особистості, як зазначає В. О. Сухомлинський, винятково важливо, щоб дитина відчувала прекрасне, захоплювалася ним, дивувалася з нерукотворної краси природи та прекрасних творінь людини [6, с. 180]. Він наголошує, що багато з того, що вивчається в школі, з часом неминуче забудеться, але всі ті культурні цінності, до яких доторкнулася людська думка, залишать слід у свідомості дитини, її почуттях, переживаннях.

Кожна дитина відкриває для себе світ. Таким світом, уважав В. О. Сухомлинський, є насамперед природа, яка оточує її в ранні роки життя. Зазначимо, що особливістю дітей молодшого шкільного віку є сприйнятливості до природи. Феєрія фарб заходу сонця на морі, краса квітів і блиск снігу – все це неперервно, з перших самостійних кроків людини дає поживу її переживанням. Вони настільки звичні для нашої психіки, так органічно переплетені з першими,

неусвідомленими дитячими враженнями, що створюється ілюзія вічного чуття краси природи. Однак, воно є результатом виховання, яке пов'язано передусім з тим, що увага дитини звертається на дивовижні красоти природи, на досконалість її форм, кольорів, ліній, на органічність і доцільність її витворів. Ця увага заснована на невичерпній допитливості дитини, яка відкриває світ, сприймає незбагненну красу природи.

В. О. Сухомлинський, аналізуючи спогади випускників Павлиської школи, звертає увагу на той факт, що майже всі вони, згадуючи дитинство, говорили про природу рідного краю. Тобто, ці уявлення, які були сформовані ще в роки дитинства, виявляються незабутніми. Відповідно, і картини рідної природи, вразивши дитину своєю красою і чарівністю у молодшому шкільному віці, не лише ніколи не стираються в пам'яті пізнішими сприйманнями, а й відіграють виняткову роль упродовж усього життя. Отже, одне із завдань учителів початкової школи полягає в тому, «щоб утвердити в людській душі багате, яскраве, незабутнє дитинство, закарбувати в ньому образи рідної природи, які хвилювали б усе життя» [3, с. 134].

У творі «Школа і природа» В. О. Сухомлинський зазначає, що єдність всіх видів виховання створюється завдяки постійному спілкуванню дитини з природою, яке з її віком дедалі розширюється. «Входячи в життя дитини з першими відчуттями, прийняттями, поняттями, уявленнями, природа стає для неї наочним мірилом цінностей, джерелом багатства, – пише вчений. – У цьому факті закладено величезні можливості становлення гармонійної всебічно розвинутої людини» [8, с. 537].

Педагог наполягав, що важливо вчасно допомогти дитині побачити світ навколо себе, переживши естетичні почуття. Відповідно, виховуючи дітей початкової школи, організовуючи для шестирічних дітей «Школу Радості», В. О. Сухомлинський усе робить, щоб перші образи рідної природи залишалися у пам'яті кожної людини на все життя «як видіння дивної краси, які втілюють у собі перші уявлення про Вітчизну», щоб дитина сприймала навколишній «світ у живих фарбах, яскравих і трепетних звуках» [6, с. 32].

Допомагаючи дитині побачити світ навколо себе, видатний педагог сприяв тому, щоб у її свідомості надовго збереглися «глибина блакитного неба, мерехтіння зірок, рожевий розлив вечірньої зорі, багряний захід перед вітряним днем, тріпотіння марева над горизонтом, безмежна далеч степів, сині тіні в кучугурах лютневого снігу, журавлиний ключ у холодній небесній сині, відображення сонця в мірадах крапель ранкової роси, сірі нитки в похмурий осінній день, пробудження життя в лісі, який прокинувся після довгої зими, фіолетову хмарку на куці бузку, ніжну стеблинку і блакитний дзвіночок проліска» [3, с. 134–135]. Для реалізації цього завдання естетичного виховання у Павлиській школі учителі виводили своїх учнів у поле, на берег ставка, в сад, на високий курган – вели, як зауважує

В. Сухомлинський, «дивуватися» та закарбовувати у дитячій пам'яті образи, картини природи.

Виховання природою називалося ним «школою під голубим небом», яка відкриває перед дітьми вікно у світ. Специфічний предмет пізнання в ній передбачає й особливий, відмінний від раціонального навчання метод. Він є і повинен бути, вважає видатний педагог, найтоншим способом впливу на юну душу. Ніщо не відбувається саме по собі. Чуття прекрасного можна розвинути, а можна й приглушити, паралізувати. Педагог повинен вміти викликати з глибин це чуття і розвинути естетичну сприйнятливості щодо природи.

Естетичне виховання засобами природи передбачає формування здатності емоційно реагувати на різні об'єкти довкілля. Для цього потрібно навчити дитину цілісно сприймати природу: будь-який об'єкт у його завершеності та зв'язках з іншими об'єктами, явище – у єдності всіх його характерних ознак, ландшафт, небокрай – у всьому їх конкретно-чуттєвому багатстві. На відміну від логічного естетичне пізнання природи є особливим способом її цілісного сприйняття, який вилучає аналіз, розклад предмета на складники.

Початком усьому на шляху естетичного виховання є пробудження самої здібності бути естетично вихованим. Надзвичайно важливим є педагогічний пошук відповідної позиції для відкриття прекрасного в природі й розвитку цієї емоційної домінанти в душі дитини. Потрібно знаходити й організовувати сприятливі обставини і стани, за яких у дітей зароджується і починає виявлятися чуття прекрасного. Траплялося, що В. О. Сухомлинський чекав цієї миті роками. І коли він помічав, як на черговому уроці милування природою у дітей починали сяяти очі радістю, а серце наповнювалося щастям, то щасливим ставав і він сам як педагог і людина. Звідси й пріоритетність емоційного розвитку у вихованні молодших школярів, націленого на те, щоб встигнути викликати в серцях дітей трепет перед красою і величчю рідної природи. Естетичне пробудження й буття душі, як вважав Василь Олександрович, вступає необхідною й дуже важливою передумовою формування морального й громадянського обличчя людини.

Реалізуючи свою естетико-педагогічну програму, В. О. Сухомлинський наголошував, що при сприйнятті природи до чуття естетичного потрібно підвести і для цього особливої цінності набувають спеціально створені виховні ситуації. У такому випадку ні примус, ні штучне милування природою не підходять. На думку вченого, потрібне вільне, організаційно та психологічно підготовлене сприйняття, наприклад, квітучих садів, розливу річок чи снігопаду, а також кілька влучних, зігрітих власним відчуттям природи слів учителя, які підкреслюють красу, допомагають сприйняти її так проникливо й тепло, щоб вона увійшла в серця дітей солодким чуттям радості. При цьому педагог у такі хвилини уподібнюється художнику, який розкриває потаємний смисл якогось живописного шедевра. Все це, як зазначає В. О. Сухомлинський, і

є створенням емоційної ситуації, яка забезпечує «дивовижний дотик» до глибин людської душі.

На початку життя людини, як підкреслював Василь Олександрович, важливо, щоб знайшлася людина, яка б вивела її на правильний шлях. Спостерігаючи розмаїття та гру кольорів і форм природи, її сяйво, блиск, досконалість творення, В. О. Сухомлинський захоплював дітей і хвилював їх уяву, інколи до сліз, після чого вони самі починали бачити й знаходити прекрасне. Це було, на думку педагога, справжнім естетичним прозрінням, що забезпечувало отримання радості від спілкування з природою протягом усього подальшого життя.

Учити вмінню правильно бачити й чути навколишній світ – це значить формувати смак до природи, відповідно, й смак до життя загалом. Тут ми маємо справу зі складним педагогічним мистецтвом і величезною кропіткою працею вчителя.

Естетичне сприйняття природи – це фактично почуттєве осягнення природи. Без цієї глибокої емоційної основи немає і не може бути естетичного зв'язку зі світом. Пізнавати й розуміти природу серцем означає пізнавати її по-справжньому, у широкому виявленні. Ніяк не применшуючи вагу логічного пізнання, зазначимо, що воно не забезпечує повноти картини навколишнього світу, тоді як естетичне пізнання охоплює її: воно відображає виразність природи та стимулюється нею [11, с. 235].

Водночас емоційне сприйняття різних об'єктів докільця сприяє різнобічному їх пізнанню. Тому кожна подорож учителя з дітьми у природу повинна бути уроком мислення, розвитку розуму. В. О. Сухомлинського вважають автором методики проведення уроків мислення. Вона передбачає організацію спостережень учнів початкових класів за природними об'єктами, явищами і називалася Книгою природи. Зауважимо, що Книга природи не є простою захопливою прогулянкою в поле, у ліс, до річки. Це не тільки важливий процес безпосереднього сприймання навколишнього світу, виявлення причинно-наслідкових зв'язків у ньому, а ще і школа естетичного виховання молодших школярів та тих шестирічних учнів, які готувалися йти до школи.

Двічі на тиждень В. О. Сухомлинський разом із шестирічними дітьми йшов у природу спостерігати, сприймати і вчитися думати. Оскільки естетичний смак виявляє себе рано, то важливо вчасно накопичувати у дітей естетичні враження, інтенсивно розвивати у них чуття кольору, тону, об'єму, контуру, перспективи і всього природно вищого. Під час естетичного споглядання розкриваються задатки людського духу, виявляється досвід поколінь, які тисячоліттями сприймали красу і велич природи. Тому Василь Олександрович все робив для того, щоб розвивати у дітей уміння бачити, чути, відчувати серцем красу рідної природи.

Будучи переконаним, що дитина за своєю природою є допитливим дослідником, відкривачем світу, педагог прагнув, щоб перед дітьми докільця відкривалося у живих фарбах, трепетних звуках,

яскравих образах. «Я буду так вводити малюків у навколишній світ, щоб вони кожного дня відкривали в ньому щось нове, щоб кожний наш крок був мандрівкою до джерела мислення й мови – до чудової краси природи. Дбатиму, щоб кожен вихованець зростав мудрим мислителем і дослідником, щоб кожен крок пізнання облагороджував серце й гартував волю», – писав він у творі «Серце віддаю дітям» [7, с. 32].

Потрібно, як зазначав В. О. Сухомлинський, цілеспрямовано навчати дітей розумінню краси: всіх періодів доби – ранку, світлого дня, вечірніх сутінок та місячної ночі; різних пір року – весни, літа, осені й зими; краси окремих станів і стихій природи – грози, вітру, дощу, шуму лісу в негоду та багатьох інших станів, навіть до краси калюжі, в якій відображаються зірки. Гармонія присутня всюди – у єдності похмурого неба, води, землі й тихого лісу; у будові кленового листка і в кронах могутніх дерев, у співі пташок і звуках стукоту крапель дощу по підвіконню тощо. Усе це людині треба бачити, знати, відчувати. Усвідомлення естетичного, на думку педагога, приходить до людини у результаті спостереження за природою. Тому він учив школярів споглядати схід сонця, «слухати музику» луків, лісів, хмар, спів вітру й шурхіт очерету, бачити білину снігу, блакить неба, зелений океан землі; милуватися травами, комахами, тваринами, птахами тощо.

Метою спостережень за навколишнім, організованих В. О. Сухомлинським, було не тільки визначення зовнішніх ознак об'єктів і явищ природи, відкриття нового, цікавого, порівняння й узагальнення. Він навчав дітей вербалізувати сприйняті кольори й відтінки природи. При цьому видатний педагог застерігав, що «дітям не треба багато говорити, не треба начиняти їх розповідями» [7, с. 41]. Учні не повинні пасивно сприймати слова інших. Для осмислення молодшими школярами навколишнього потрібно багато часу й сил, а тому серед природи їм треба дати можливість послухати, подивитися, відчути. Так розумове виховання поєднується з естетичним.

Результати естетичного виховання за допомогою природи надзвичайно важливі у площині справжнього життєрозуміння – тут закладається фундамент світлого, сильного, міцного світовідчуття, світоспоглядання. Таким шляхом досягається міцний емоційно-психологічний зв'язок з природою, розуміння універсальних взаємодій у ній, а також гармонізація власної душі людини.

У різних працях В. О. Сухомлинським було визначено орієнтовну тематику уроків мислення серед природи для учнів початкової школи, які багато давали для вирішення завдань естетичного виховання, з-поміж яких є, зокрема, й такі: «Як квіти зустрічають схід сонця»; «Промені сонця грають у краплях роси»; «Двадцять відтінків осіннього вбрання лісу – як їх назвати»; «Як співає жайворонок»; «Що чути у квітучому саду»; «Як навесні прокидається життя в лісі»; «Як ліс готується до зимового сну»; «Сонце і зелене поле»; «Подорож краплі води»; «Як чекають дощу пшениця, соняшник і троянда»; «Весняні, літні,

осінні квіти»; «У квітучому саду»; «Квіти серед зими» та багато інших. Кожним учителем Павлівської школи була розроблена своя система уроків мислення і краси.

Краса навколишнього світу є джерелом натхнення для дітей. В. О. Сухомлинський навчав дітей у такій послідовності: спочатку побачити й відчутти, потім назвати словом. Він радив дітям прислухатися до слова, як до чудової мелодії, щоб краса слова і краса тієї часточки світу, яку це слово відображає, пробуджувала інтерес. А далі, розвиваючи свої творчі задатки, дитині пропонувалося передати словом побачене й відчуте – написати оповідання (або й вірш) чи казку, яким він надавав особливого значення в естетичному вихованні дитини. Складання казок, на думку педагога, корисне дітям навіть у тому разі, якщо вони не зовсім досконалі. Адже учні переживають радісне почуття творця, надзвичайно цінне для духовного розвитку. В. О. Сухомлинський наголошував, що казка робить дитину спостережливою, кмітливою, розумною. Казки, складені молодшими школярами, мають ту цінність, що розкривають особливості, приховані риси їх авторів – добрих, чуйних, допитливих.

Зустрічі учнів початкової школи з природою у різні пори року за умови їх систематичної організації стають для дітей життєвою потребою. У процесі споглядання природних явищ формуються навички емоційно-образного сприйняття навколишнього, у створених же дітьми казках відображаються їхні думки, враження, бажання, погляди, що так важливо для формування мотивації до естетичної діяльності та її вдосконалення.

Важливим способом естетичного виховання є живе пізнання рідного краю – зорове відкриття дітьми околиць свого села чи міста, найближчих поселень з їх ландшафтами, садами, полями, озерами, ріками й протоками, джерелами й болотами, заливними луками, ярами й лісами тощо. У рідному куточку і рідному краї втілюється живий образ батьківщини: «... цей куточок на все життя входить у нашу душу, хвилює нас як перше животворне джерело, з якого кожний з нас почався ...» [9, с. 167]. Такого роду походи учнів Павлівської школи організовував В. О. Сухомлинський, надаючи їм великого значення у всебічному, зокрема й естетичному, вихованні. Уявні та справжні подорожі по Батьківщині відбувалися з другого класу. «Наші подорожі, – писав В. Сухомлинський, – це яскраві оповідання про міста і села, про моря і річки, ліси і степи, природні багатства і людей нашої країни, про її минуле, сучасне і майбутнє. Починалася подорож з рідного села, потім – по району, області, і нарешті – по Україні» [3, с. 139]. Тематика «подорожей» була різноманітною і присвячувалася природі, літературі, фольклору, музиці, історичному минулому, народній пам'яті тощо.

Справжні подорожі починалися з походів по своєму і сусідніх районах, діти ночували на берегах Дніпра, бачили Кременчуцьке море, ліс-заповідник, зустрічали ранкову зорю, слухали народні казки, милувалися мерехтливими сузір'ями й сходом сонця. Щоб повніше відчутти красу рідної землі, як

підкреслює Василь Олександрович, цю землю треба, по можливості, пройти, а не проїхати автобусом. При цьому є можливість зупинитися, розвинути, помилуватися, подумати, тобто власне естетично споглядати світ. Таке сприйняття активне, воно здійснюється за допомогою різних органів чуття та передбачає різнопланове опрацювання сприйнятого.

Відстоюючи важливість усвідомлення завдань естетичного виховання, В. О. Сухомлинський закликав до того, щоб мандрівки рідним краєм були цікавими, наповненими естетичними враженнями й щоб вони відбувалися вчасно, коли діти починають прагнути пізнавати рідні місця. Духовно збідненими, вважав педагог, залишаються діти, які в період шкільного навчання так і не пізнали рідного краю. Вони підуть по життю зі своїм, можливо і гарним, умінням розв'язувати задачі та рахувати, однак завжди будуть мати вузький образно-емоційний світогляд, обмежений у дитинстві відстанню від дому до школи. Емоційна пам'ять про найближчий простір землі з роками доповнюється відчуттям всієї рідної країни. І це відчуття збагачується через поповнення уявлень про естетичне.

Естетичне виховання не буде повноцінним, якщо діти не будуть залучатися до естетичної діяльності. В. О. Сухомлинський наголошував, що у Павлівській школі для кожного віку був розроблений комплекс «естетично насиченої праці» [6, с. 182]. Трудова діяльність дитини, людини пов'язана з естетичними переживаннями. Це стосується умов, а також процесу та результатів праці. Добре організована та вміло виконана робота відповідають естетичним запитам людини. Учні здатні захоплюватися процесом праці, особливо колективної. Успішна робота дітей, якщо вона супроводжується ще й суспільним визнанням, приносить радість і задоволення, оскільки всі трудові процеси проходять не тільки через свідомість, а й через емоційну сферу людини.

Насамперед, колектив школи піклувався про те, щоб «дбайливе, чуйне ставлення до природи, праця для творення прекрасного набули активного дійового характеру» [6, с. 182]. Важливим способом естетичної трудової діяльності була охорона природи й прикрашання землі власною працею. Шкільна ділянка у Павлівці була оповита зеленню – багато квітів, алея троянд, які вирощувалися учнями. Діти обсадили дубками яр за селом і розчистили навколишні пустирі. Для кожного вважалася обов'язковою робота у шкільному саду, розведення квітів та постійний догляд за ними. Це захоплювало, ставало творчістю, звичкою і потребою. Восени і навесні діти висаджували на присадибних ділянках «Яблуньку, Виноградний Куц Матері, Батька, Бабусі, Дідуса», за якими доглядали у наступні роки [6, с. 138]. Щороку під час Тижня рідного Дніпра Павлівські школярі саджали дерева, закладали нові шкільки, де вирощували саджанці. На пустирі, де навіть не ріс бур'ян, бо ґрунт було знищено ерозією, учні заклали «Сад для Людей», допомагали будувати нове приміщення для школи, оберігали ліс, посаджений у дитинстві [4, с. 471]. Учні Павлівської

школи залучалися й до роботи по благоустрою рідного села.

Формами залучення молодших школярів до неповторної краси рідного краю, природи можна розглядати свята, які організовувалися у школі та спрямовувалися на розвиток у дітей здатності дорожити живим і прекрасним. Зокрема, Свято птахів, що відбувалося навесні, під час якого діти випускали на волю птахів, підібраних взимку напівзамерзлимими і виходжених потім у пташиній лікарні. Це виховувало добрі почуття, любов і дбайливе ставлення до природи рідного краю [5, с. 82]. Цікавим було і Свято квітів, яке відбувалося наприкінці травня, та Осіннє свято – наприкінці вересня. Кожен учень приносив кілька квіток, вирощених на грядці або зібраних у лісі чи полі, демонструючи своє вміння у створенні букета. У ті ж дні школярі оглядали клумби, створені іншими, розглядали кімнатні квіти, а гурток юних квітникарів у цей день влаштовував огляд кращих кущів троянд, клумб. Єднання праці і краси яскраво проступало також у трудових святах Першого снопа, Першого хліба, на яких були присутні й молодші школярі. Традиційним було і свято Матері. У цей день діти дарували своїм мамам подарунки, створені або вирощені власними руками.

Картини природи рідного краю особливо міцно відкладаються у пам'яті, як зауважував Павлівський педагог, у поєднанні з поетичним словом. У працях «Серце віддаю дітям», «Духовний світ школяра» Василь Олександрович Сухомлинський неодноразово наголошував на тому, що слово рідної мови повинно жити в дитячій творчості та сам безпосередньо сприяв його розвитку у дітей, наслідком чого стала збірка дитячих казок, у яких образи рідної природи поєднувалися з моральними уявленнями про добро і зло.

Саме краса природи пробуджує думку дитини, а думка дитини «просить» в слово, шукає й знаходить яскраві, точні, любі серцю слова, народжується новий поетичний образ, творення якого викликає у дитячій душі гордість» [3, с. 136]. Так розвивається бажання до естетичної творчості, прагнення самому творити. В. О. Сухомлинський згадував, що кожен день у «Школі Радості» приносив нові відкриття у навколишньому світі. Кожне відкриття втілювалось у казку, творцями якої були діти. Казкові образи допомагали малюкам відчувати красу рідної землі. У праці «Серце віддаю дітям» педагог описує процес створення дитьми казок і вміщує 37 із них. Казки учнів початкової школи було видано окремою книгою у 1979 році, у 1991 році у світ вийшла його збірка «Казки школи під голубим небом».

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. В. О. Сухомлинський розробив дієву систему естетичного виховання учнів за допомогою природи, яка активно впроваджується і сучасними вчителями. До цієї системи можна віднести такі елементи: споглядання та естетичне сприйняття об'єктів і явищ природи, милування ними; відображення вражень від сприйнятого за допомогою різних видів мистецтва, зокрема й літератури; організація різних форм виховної

роботи, націленої на естетичне виховання молодших школярів засобами рідної природи; участь в естетичній трудовій діяльності тощо.

Перспективами подальших розвідок можуть виступити питання застосування в Павлівській школі різних видів мистецтва для вирішення завдань естетичного виховання молодших школярів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Баранюк І. Г. Слово – Природа – Краса в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017. 252 с.
2. Мельничук С. Г. Естетичне та трудове виховання молодших школярів. Київ, 1994. 99 с.
3. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра. Сухомлинський В. О. *Вибрані твори: в 5 т.* Київ : Радянська школа, 1976. Т. 1. С. 209–400.
4. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Сухомлинський В. О. *Вибрані твори в 5 т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 283–582.
5. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа. Сухомлинський В. О. *Вибрані твори в 5 т.* Київ: Радянська школа, 1977. Т. 4. С. 5–390.
6. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Сухомлинський В. О. *Вибрані твори: в 5 т.* Київ : Радянська школа, 1976. Т. 1. С. 55–206.
7. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Сухомлинський В. О. *Вибрані твори: в 5 т.* Київ : Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 7–277.
8. Сухомлинський В. О. Школа і природа. Сухомлинський В. О. *Вибрані твори: в 5 т.* Київ : Радянська школа, 1977. Т. 5. С. 536–551.
9. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. Сухомлинський В. О. *Вибрані твори : в 5 т.* Київ : Радянська школа, 1976. Т. 2. С. 149–416.
10. Тарапака Н. Засоби емоційно-естетичного розвитку особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в поглядах В. О. Сухомлинського. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки.* Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2003. Вип. 52. Ч. 2. С. 36–42.
11. Ткаченко О. М. Формування компетентності майбутнього педагога в організації еколого-естетичного виховання. *Сучасна освіта в Україні: інтеграція в Європейській освітній простір* : монографія / за ред. Я. В. Галети. Дніпро : Середняк Т. К., 2023. С. 233–256.

REFERENCES

1. Baraniuk, I. H. (2017). Slovo – Pryroda – Krasa v pedahohichnii spadshchyni Vasylia Sukhomlyns'koho. [The word - Nature - Beauty in the pedagogical heritage of Vasyl Sukhomlynskyi]. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD. 252 s. [in Ukrainian]
2. Melnychuk, S. H. (1994). Estetychne ta trudove vykhovannia molodshykh shkoliariv. [Aesthetic and labor education of younger schoolchildren]. Kyiv, 1994. 99 s. [in Ukrainian]
3. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Dukhovnyi svit shkoliara. [The spiritual world of a schoolboy]. Sukhomlynskyi V. O. *Vybrani tvory : v 5 t.* Kyiv : Radianska shkola. T. 1. S. 209–400. [in Ukrainian]
4. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Narodzhennia hromadianyna. [Birth of a citizen]. Sukhomlynskyi V. O. *Vybrani tvory : v 5 t.* Kyiv : Radianska shkola. T. 3. S. 283–582. [in Ukrainian]
5. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Pavlyska serednia shkola. [Pavlysh secondary school]. Sukhomlynskyi V. O. *Vybrani tvory : v 5 t.* Kyiv : Radianska shkola. T. 4. S. 5–390. [in Ukrainian]
6. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoї osobystosti. [Problems of raising a comprehensively developed personality]. Sukhomlynskyi V. O. *Vybrani tvory : v 5 t.* Kyiv : Radianska shkola. T. 1. S. 55–206. [in Ukrainian]

7. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Sertse viddaiu ditiam. [I give my heart to children]. Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory : v 5 t. Kyiv : Radianska shkola. T. 3. S. 7–277. [in Ukrainian]

8. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Shkola i pryroda. [School and nature]. Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory : v 5 t. Kyiv : Radianska shkola. T. 5. S. 536–551. [in Ukrainian]

9. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Yak vykhovaty spravzhniu liudynu. [How to raise a real person]. Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory : v 5 t. Kyiv : Radianska shkola. T. 2. S. 149–416. [in Ukrainian]

10. Tarapaka, N. (2003). Zasoby emotsiino-estetychnoho rozvytku osobystosti ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku v pohliadakh V. O. Sukhomlynskyoho. [Means of emotional and aesthetic development of the personality of children of preschool and primary school age in the views of V. O. Sukhomlynskyi]. Naukovi zapysky. Seriya: Pedagogichni nauky. Kirovohrad : RVV KDPU im. V. Vynnychenka. Vyp. 52. Ch. 2. S. 36–42. [in Ukrainian]

11. Tkachenko, O. M. (2023). Formuvannia kompetentnosti maibutnoho pedahoha v orhanizatsii ekoloho-estetychnoho vykhovannia. [Formation of competence of the future teacher in the organization of ecological and aesthetic education]. Suchasna osvita v Ukraini: intehratsiia v Yevropeiskiy osvittiiy prostrir : monohrafiia / za red. Ya. V. Halety. Dnipro : Seredniak T. K.. S. 233–256. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

РАДУЛ Ольга Сергіївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія педагогіки, педагогічні персоналії, проблеми естетичного виховання.

ТКАЧЕНКО Ольга Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: питання еколого-естетичного виховання, проблеми формування педагогічної майстерності та педагогічної творчості майбутніх вчителя та вихователя, становлення їхньої етнопедагогічної компетентності.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

RADUL Olga Serhiyivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of of the chair of pre-school and primary school education Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Scientific interests: history of pedagogy, pedagogical personalia, problems of aesthetic education.

TKACHENKO Olga Mikhailivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of of the chair of pre-school and primary school education Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Scientific interests: issues of ecological and aesthetic education, problems of formation of pedagogical skills and pedagogical creativity of future teachers and educators, formation of their ethnopedagogical competence.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2024 р.

УДК 371.134:796

DOI: 10.36550/2415-7988-2024-1-214-84-90

САВЧЕНКО Наталія Сергіївна –

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та спеціальної освіти,
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0420-3289>
e-mail: nataliy040570@gmail.com

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглянуто поняття «педагогічна майстерність», визначено її складники й окреслено шляхи формування в майбутніх учителів фізичної культури. Проаналізовано окремі дослідження вчених щодо означеної проблеми, з'ясовано, що педагогічна майстерність учителя фізичної культури розглядається дослідниками з погляду якості виконання педагогічних завдань, інноваційності освітнього процесу, наявності педагогічного такту, манери поведінки. Сформульовано авторське трактування поняття «педагогічна майстерність учителя фізичної культури», що охоплює сукупність якостей особистості, яка володіє професійною компетентністю, інноваціями в системі освіти, здатна до креативності, саморозвитку та характеризується сформованими громадянськими, морально-етичними якостями. Виокремлено елементи педагогічної майстерності, серед яких – професійна компетентність (інтегральна, загальні, спеціальні), володіння сучасними технологіями навчання, практичними вміннями, педагогічні здібності, наявність сформованих у вчителя громадянських, морально-етичних якостей. Проаналізовано освітньо-професійну програму «Фізична культура» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014.11 «Середня освіта (Фізична культура)», устатковано, що педагогічна майстерність визначається володінням здобувачами освіти сучасними технологіями навчання. Закцентовано увагу на тих методах, прийомах, що формують професійне комунікативне мовлення, запропоновано окремі з них, які використовуються в процесі вивчення дисципліни «Основи педагогічної майстерності», як-от: метод «інформаційного бюро», творчолінгвістичного відтворення, дискусійної студії. Вагомого значення надано методу гри, тренінгам, на яких формуються складники професійної компетентності, виробляються навички виразності й техніки мовлення, конкурсам на вправлення в чіткості дикції, постановці голосу. Охарактеризовано три види практик: «Педагогічна практика в ЗОШ в молодших класах»; «Педагогічна практика в ЗОШ в середніх і старших класах»; «Педагогічна практика в ЗОШ з організації спортивної роботи». Підсумовано, що кожна з практик є важливим складником у формуванні професійної компетентності й чітко визначає мету та реалізацію низки завдань. Запропоновано проведення педагогічних хвилин «Вивчаємо крапці досвід», «Сторінками фахових часописів», складання проєктів.

Ключові слова: педагогічна майстерність, компетентності, педагогічні здібності, технології навчання, методи.